

Peter Bornemisza: Diabolské pokušenia alebo O príšernej odpornosti tohto
nakazeného sveta (prvé vydanie 1578)

/510/

dvornému kazateľovi doprial šľachtický manželský pár Július Salm a Alžbeta Turzová (šlo o obdobie 1573 – 1578). A tlačiar túto pol dekádu naplno využil: zverejnil tu štyri časti Postily (z celkovo piatich) o sumárnom rozsahu obdivuhodných 6700 strán. Šlo o prvú tlačiareň na súčasnom slovenskom území. Vzdelanica navštevovali intelektuálne elity vtedajšej Európy, napríklad anglický filozof, básnik a spisovateľ Philip Sidney či francúzsky diplomat Pierre Lescapier. Celkovo štyri krát ženatý duchovný práve tam prežil i dve vlny moru, tie mu však vzali tretiu manželku i päť potomkov. Napokon však, kvôli ťažkostiam, spôsobeným publikovaním tzv. „Diabolských pokušení“, samostatného spisu, pripojeného v prvej edícii k štvrtému dielu Postíl, musel opustiť aj túto lokalitu – a to napriek tomu, že zastával hodnosť superintendenta naddunajského dištriktu evanjelickej cirkvi. Jeho odchod žiadal totiž sám cisár Rudolf II. a grófovi Salmovi zaň ponúkol akúsi nehnuteľnosť. Nepodporili ho ani viacerí miestni „protestantskí“ dušpastieri. Učencovi pomohli znova Balašovci a aspoň na chvíľu ho prichýlili na Plaveckom hrade, kde našiel oddaného spolupracovníka (a neskoršieho nástupcu) poľského pôvodu, Valentína Mančkoviča (latinsky Farinolu) a vyhotovil Spevník aj Foliopostilu (= súbor kázni na celý rok v jedinom zväzku). Po nanajvyš pol roka trvajúcim pobyte v Rohožníku skonal a miesto posledného odpočinku našiel v Sološnici.

Hodnotné a dodnes neprekonané kalendárium života a diela tohto „renesančného človeka“ vypracoval (ešte 1939) pod názvom *Bornemisza Péter. 1535 – 1584* Tibor Schulek. V jubilejnom spise nájdem prvé štyri kapitoly, čiže úvodnú časť jeho rozsiahlej monografie. Len na margo uvediem, že jeden z jeho predkov, August(in) Šulek, prijal ako popredný člen „štúrovskej“ generácie na Gemeri kňazskú stanicu v mestečku Ratková. Zmieneny Tibor upozornil, že Peter sa zúčastnil na sneme v Prešporku (1569), kde sa jeho ochranca, Ján Balaša a Balašov švagor, „hrdina z Jágra“, Štefan Dobó, bránili obvineniu z plánovania protihabsburského sprisahania. Napriek zákazu ochrancu kázal v rôznych domoch a svoje myšlienky predniesol i vládcovi Maximiliánovi II., ten ho ale „odohnal od stola“ – a Peter veril (ide o opakovane sa objavujúce humanistické kliše), že konal takto nespravodlivo, pretože mu ktosi nesprávne poradil. Autor zmienil, že mocnár sa takisto domnieval, že trnavskí mešťania by radi pripojili Sereď k svojmu intravilánu. Doplnil, že Bornemisza si zaobstaral vybavenie dielne od Mateja Wierzbietha z Krakova. Neopomenul ani – priam ešte stredovekú – legendu o tom, ako duchovný predniesol kázeň v dome Jána Balašu (počas konania snemu 1576), pričom prítomných uistil, že do domov bezbožníkov udrie blesk – a v tej chvíli jeden zasiahol vežu kostola sv. Mikuláša, pričom zničil kríž. Ako „previnenie“ duchovného chápal prílišnú otvorenosť v Diabolských pokušeniach: vzdelanec menovite poukázal na charakterové nedostatky nielen svojich odporcov, ale i podporovateľov, čím väčšinu z nich – alebo spomedzi ich detí – popudil proti sebe. Smrť ho zastihla v okamihu úvah o vydaní celej Biblie v maďarskom jazyku.

Nechýba ani úryvok zo samotných *Diabolských pokušení*, napísaných i zverejnených – ako som už neraz vyššie naznačil – samotným Petrom Bornemiszmom – a dodnes prekvapujúci svojou zdrvivou úprimnosťou. K výčinom „rohatého“ prirátal napríklad plač, prípadne neposlušnosť a ochorenie niekoľkých detí, hašterivosť manželky, opitie sa kníhviazačov, porušovanie psov či vzájomné pohryzenie sa koní. Nevybočil z tradičného kresťanského poňatia previnenia a trestu: Pán najsilnejšie pokúša tých najstatočnejších, aby nezleniveli, príliš si o svojej múdrosti nemysleli a nenasýtili sa vlastnou spokojnosťou. Poženie ich vždy na pokraj zúfalstva, ale napokon im podá pomocnú ruku, čo dosvedčujú

početné príklady zo Svätého písma. Prekvapil ma síce úvahou o tom, či Najvyšší vôbec existuje – a ak áno, či už ľudstvo opustil, i tú však hneď utlmil objasnením, že takto sa smie pýtať iba človek, nevidiaci už nijaké východisko z momentálne zdanlivo neriešiteľnej situácie.

Materiál, objasňujúci korene tradícií, na ktoré nadviazal spomínaný teológ, pripravil pod názvom **Diabolské príznaky: Peter Bornemisza a podoby diabla v období reformácie** Gábor Klaniczay. Tento maďarský znalec predstavil renesančného tlačiaru ako znalca patristiky i scholastiky (nesporne na vysokej úrovni ovládal okrem iných jazykov aj latinčinu a gréčtinu) a prízvukoval, že inšpirácia utrpením prvého kresťanského pustovníka, sv. Antona, ostáva nepopierateľná. Vysvetlil, že termín, použitý v názve, si v skúmanom období udržiaval dva významy: „pokušenie“ a „prízrak“, čo naznačovalo, že „zlý duch“ na každého útočí „zvonku“ i „zvnútra“, teda pomocou démonov i hriešnych túžob. V neskorom stredoveku vznikol spis bazilejského teológa Johanna Nidera Mravenisko (1436), na ktorú sa odvolávala neskoršia démonológia. Začiatkom novoveku sa zasa objavila napríklad práca Johanna Mennela, zhrňajúca anekdoty Fiľipa Melanchtona, rozprávané na prednáškach (1562) a Johanna Aurifabera Lutherove hovory pri stole (1564), kde zužitkoval spomienky ostatných reformátorových blízkych spolupracovníkov – a jednu kapitolu venoval i pôsobeniu nečistých síl. Aj z tohto základu vychádzal potom vo svojom zväzku i šintavský tlačiarenský majster. Okrem iných hriechov pranieroval tiež neviazanú zábavu, prípadne tanec. Upozorňoval, že čarodejníci a čarodejnice smú rozumieť i zvieracej reči. Predovšetkým však neušetril ani samotného cisára Rudolfa II., o ktorom sa dopyčul, že vyvoláva duchov.

Judit V. Ecsedy v príspevku **Dejiny tlačiarne Bornemisza – Mančkovič** ozrejmila, že podniky „čierneho umenia“ poslednej tretiny 16. storočia už vykazovali dlhšiu životnosť, ako ich predchodkyne. Začlenila pôsobenie tejto dielne (fungujúcej v rozpätí rokov 1573 – 1599) do prúdu iných dobových podnikov, zakladaných protestantskými donormi: v Deutschkreutz/Sopronkeresztúre smel majster „čierneho remesla“ počítať so štedrým finančným príspevom rodu Nádasdy, za úspechom tlačiarenskej firmy v Eberau stála rodina Zrínyi, v Gössingu sa publikovalo s podporou rodu Batthyány, v Lindave pomohla rodina Bánffy. V okamihu, keď sa rozhodol tomuto povolaniu venovať Peter Bornemisza, existovali už len dve: mestská tlačiarenská officína v Debrecíne a Heltaiova v Koložvári/Cluji. Obe sa ale nachádzali príliš ďaleko od jeho pôsobiska. Za štvrtstoročie existencie uzrelo starostlivosťou jeho i jeho nástupcu svetlo sveta 33 titulov, medzi ktorými vyniká okrem všetkých už spomínaných spisov prvá kompletne do maďarského jazyka preložená Biblia (vyhotovená 1589 – 1590). Šintavský duchovný pravdepodobne pomohol svojmu dlhoročnému kamarátovi Gálovi Husárovi zriadiť podnik v neďalekých Komjaticiach (1573). Autor sa zmienil aj o dvoch stratených Bornemiszových výstupoch: Štyri knižočky a Výklady, ktoré poznáme len vďaka odpovedi inde zmieneného Mikuláša Telegdiho. Vydaním monumentálnych päťväzkových Postíl sa úplne opotrebovali písmenká, nuž si ich novú sadu zaobstaral pravdepodobne z Viedne. Mančkovič za života svojho spoločníka uverejnil celkovo šesť vlastných diel – medzi nimi aj tri kalendáre (najstarší sa hlási do roku 1580). Údajne ho k ich vydaniu v maďarčine nabádali viacerí aristokrati. Neskôr (1585) presunul všetko vybavenie do Hlohovca, dokúpil sadu malých písmen, ktorá mu doposiaľ chýbala a odtiaľ sa pobral do obce Viszolyi (1589). Tým sa vzdialil od Viedne a smel počítať s podporou dvoch významných rodín: Rákoci a Magoči. O tom, koľko úsilia stálo vytlačenie Svätého

písma, svedčí, že na jeho kompletnej podobe pracovali štyria sadzači 15 – 16 hodín denne po dobu 18 mesiacov. Uvedené vyjadrenie dokazuje, že Mančkovič si dokázal zaobstarať štyri lisy, kým Bornemisza pracoval iba s jedným. Po Mančkovičovom skone (1597) sa o fungovanie podniku ešte na okamih postaral nemenovaný tovariš, pravdepodobne Jakub Klöss, ktorý založil dielňu v Bardejove (fungovala 1597 – 1655 napriek tomu, že mestská rada spravovala vlastnú).

Napokon Ján Čaplovič v štúdiu *Bornemiszova tlačiareň a Slováci* polemizoval o možných vydaniach tejto oficíny so vzťahom k slovenskému územiu. Vyhádzať z troch vyjadrení samotného učenca o tom, že 1. Diabolské pokušenia kritizovali jeho „bratia kazatelia, Slováci, Maďari a Nemci,“ prípadne, 2. že sa tento zväzok „rozšíril vo viacerých iných rečiach“ a napokon 3. z jeho odporúčania Melchiorovi Balašovi v úvode Katechizmu (= jednej zo Štyroch knižočíek), aby ho „čítali Maďari po maďarsky a Slováci po slovensky.“ Takisto sa domnieval, že kazateľ Pavel Kyrmezer, pôsobiaci v tom čase v Uherskom Brode, nechal vytlačiť Knihu svornosti práve u Bornemiszu, ktorý vtedy nepracoval na iných zákazkách (1580). Odvolal sa pritom na fakt, že ako tlačiar sa spomína „Valentín Farinola“ (= ako už vieme, Valentín Mančkovič), hoci miesto vydania radšej neuviedol, pravdepodobne z obavy o život svojho „kolegu“ Petra Bornemiszu. Každopádne: Mančkovič stál aj za zverejnením inej Kyrmezerovej knižky, Vyznanie viery a doktríny... (1585, v latinčine).

Spis vhodne dopĺňajú životopisné medailóniky autorov/autoriek, obrazová príloha i vysvetlivky. Smieme tu objaviť nielen názvy inštitúcií či menej známych diel, ale takisto i maďarské a nemecké dobové názvy sídel, o ktorých sa v zborníku pojednáva. Ako som už naznačil, siedmi prekladatelia pripravili slovenskú podobu textov maďarských odborníkov, tvoriacich v 20. storočí. Tie spolu s publikáciami ich slovenských „kolegov“ tvoria homogénny celok. Daný počin hodno pochváliť nielen preto, že umožnil hľbať nad pôvodne v cudzom jazyku zverejnenými štúdiami aj tým, ktorí neovládajú na takejto úrovni maďarskú reč, ale i preto, že takmer všetky zhromaždené výstupy patria v súčasnosti neraz k ťažšie dostupným. Oslovil ma prístup Zorana Ardamicu, ktorý sa rozhodol neprekladať Bornemiszovu báseň do súčasnej podoby slovenčiny, pretože (nielen) renesančnú tvorbu považuje skôr za historický artefakt, než za živý odkaz. Ponúkol preto svoju predstavu, ako by text vyzeral vo vtedajšej podobe slovákizovanej češtiny. Vážim si tiež preloženie úvodu z pera Evy Kowalskej i predhovoru editorky do až trojice jazykov (anglického, maďarského i nemeckého). Poznámkový aparát hodnotím ako dôsledne vypracovaný a zlepšujúci už beztak vysoko pozitívny dojem. Pozostáva pritom z bibliografických i vysvetľujúcich komentárov a druhé menované poskytujú viacero doplňujúcich poznatkov (napríklad úvahy o tom, či Peter Somogyi a Peter Juhász Melius predstavujú tú istú osobu, zmienky o neistote ohľadne konfesionalnej príslušnosti samotného Bornemiszu (či sa hlásil k evanjelickej cirkvi augsburského alebo reformovaného vyznania), prekladateľské „oriešky“ v prípade pojmov „pokusenie“ a „svetluška“...).

Nespochybniteľne teda ide o dielo, ktoré poteší každého nadšenca a to nielen knižnej kultúry či poézie, ale aj slovensko-maďarských vzťahov v rannom novoveku. Vrúcne mu želám, aby našlo mnohých vďačných percipientov.

Ján Jakubej, Katedra histórie FF UKF v Nitre

STASSELOVÁ, Silvia – GAŽÁKOVÁ, Zuzana (eds.). *Studia Bibliographica Posoniensia* 2024 – tematické vydanie: 100. výročie Bašagičovej zbierky arabských, tureckých a perzských rukopisov v historických knižničných fondoch Univerzitetnej knižnice v Bratislave. Bratislava 2024, 168 s. ISBN 78-80-69075-05-4.

V roku 2024 si Univerzitná knižnica v Bratislave slávnostne pripomínala získanie vzácnej zbierky arabských, tureckých a perzských rukopisov, ktorú v roku 1924 predal knižnici známy bosniacky učenec a orientalista Safvet beg Bašagić, pôsobiaci v tom čase v Sarajeve. Túto významnú udalosť širšieho medzinárodného významu v oblasti vzácnych zberateľských kolekcí, sa Univerzitná knižnica v Bratislave rozhodla poctiť zostavením špeciálneho čísla vedeckého zborníka v rámci série *Studia Bibliographica Posoniensia*, ktorý knižnica každoročne vydáva na pravidelnej báze.¹ Tento vedecký zborník si stanovil za úlohu priblížiť potenciálnym odborným (prípadne aj laickým) záujemcom charakter, obsah a doterajší stav Bašagičovej kolekcie orientálnych rukopisov, ktorá sa vyše sto rokov uchováva v priestoroch knižnice pod starostlivým dozorom odborníkov. Navyše, táto publikácia obsahuje historicky prvý preklad arabského rukopisu z tejto zbierky, autorkou ktorého je slovenská arabistka, doc. Zuzana Gažáková, PhD., pôsobiaca na Katedre klasických a semitských jazykov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Zborník pozostáva z troch príspevkov, pričom dva z nich sú nerecenzované a jeden recenzovaný. Prvý príspevok z pera generálnej riaditeľky Univerzitetnej knižnice v Bratislave (ďalej len UK BA), Ing. Silvie Stasselovej, má predovšetkým informatívny charakter a je, svojim spôsobom, určitým úvodníkom publikácie k súčasnému stavu a významu Bašagičovej kolekcie v medzinárodnom kontexte. Príspevok je opatrený bohatou fotografickou prílohou, ktorá ma čitateľov informovať o najvýznamnejších domácich a zahraničných kultúrno-spoločenských udalostiach spojených s prezentáciou Bašagičovej kolekcie.

Druhá nerecenzovaná štúdia, ktorej autorkou je slovenská historička, PhDr. Klára Meszárosová, dlhodobo pôsobiaca ako vedúca Kabinetu rukopisov starých a vzácných tlačí v UK BA, predstavuje ďalšie rozšírenie autorkinho výskumu k problematike Bašagičovej zbierke kníh a rukopisov, ktorý bol publikovaný už v roku 2006.² Autorka svoje bádanie dopĺňa o nové zistenia hlavne v oblasti života a pôsobenia Safveta bega Bašagića a čitateľovi približuje osud jeho rukopisnej kolekcie a zaujímavosti niektorých vzácnejších exemplárov zbierky. Vo viacerých prípadoch sa opiera o archívne materiály z UK BA, ale aj českých archívov ako Národní archiv ČR a Archiv Akademie věd ČR. V tomto ohľade, sa tak štúdia neopiera o úplne nový a originálny výskum, ale skôr rozvíja a dopĺňa poznatky získané z už autorkou spracovaných pramenných archívnych materiálov.³

Vedecky najzásadnejším príspevkom je obsahovo rozsiahla recenzovaná štúdia Zuzany Gažákovovej, ktorá predstavuje odborný komentovaný komparatívny preklad jedného z rukopisov Bašagičovej zbierky – ľudové rozprávanie *Qisṣat al-Ḥaġġāġ* (Príbeh o al-Ḥadždžádžovi).⁴ V úvodnej časti štúdie predstavuje historickú osobnosť al-Ḥadždžádža ibn Júsufa ath-Thaqafího a vysvetľuje historicko-literárny kontext vzniku a účelu samotného

¹ Pre ostatné čísla zborníka v elektronickej podobe (od r. 2006) pozri webstránku Univerzitetnej knižnice v Bratislave: <<https://www.ulib.sk/sk/publikacie-ukb/studia-bibliographica-posoniensia/>>; 20. 09. 2025.

² MESZÁROSOVÁ, Klára. *Knihy Safveta Bega Basagića vo fondoch Univerzitetnej knižnice v Bratislave*. In *Studia Bibliographica Posoniensia* 1. Bratislava 2006, s. 95-107.

³ Pozri MESZÁROSOVÁ, *Knihy Safveta Bega Basagića*, s. 95-107.

⁴ *Qisṣat al-Ḥaġġāġ* [Príbeh o al-Ḥadždžádžovi] Rukopis TF 136 No. 387, fol. 57b-61a, 1777. Bratislava, Univerzitná knižnica, Bašagičova zbierka islamských rukopisov.

rukopisu. Po uvedení do problematiky autorka najprv ponúka komentovanú arabskú edíciu rukopisu. Táto časť okrem samotného prepisu textu obsahuje aj fotokópie originálov, respektíve fólií. Následne pristupuje k prekladu celého príbehu o al-Ḥadždžádži a jeho nábožensko-intelektuálnej polemiky s mladíkom, predstaviteľom druhej vetvy islamu ší'ite. Pre lepšie pochopenie kontextu vzniku tohto rukopisu, autorka ponúka aj ďalší, komparatívny preklad rukopisu s tým istým príbehom – Ḥikájat al-Ḥadždžádž ath-Thaqafí ma'a Muḥammad al-Báqir (Príbeh al-Ḥadždžádža ath-Thaqafího s Muḥammadom al-Báqírom), ktorý je uložený v Štátnej knižnici v Berlíne.⁵ Okrem toho, v texte autorka pracuje s ďalšími dvoma existujúcimi verziami tohto príbehu, ktoré už boli predmetom odborného štúdia. Autorka zároveň vysvetľuje dôvody a príčiny odlišností týchto rukopisných textov. Čitateľovi sa tak ponúka dôkladnejší historicko-literárny obraz o sledovanej problematike.

V prípade tejto štúdie je potrebné konštatovať, že práca a preklad takéhoto typu textu nie je jednoduchá, ako aj sama autorka priznáva. O to viac treba oceniť a vyzdvihnúť tento, síce skromný, no o to významnejší vedecký počin, ktorý tak nepribližuje slovenskému odbornému i laickému čitateľovi iba bohatosť zbierky Bašagića, ale zvyšuje povedomie o význame umeleckej arabskej literatúry. Týmto príspevkom, ako mnohými inými, autorka preukazuje svoju expertízu v odbore arabistiky či celkovo, blízkovýchodných štúdií. Je len škoda, že v dôsledku finančnej, personálnej či celkovo systémovo-vzdelávacej a vedeckej poddimenzovanosti, nevzniká na Slovensku viac takýchto odborných prípadne aj literárno-umeleckých prekladov.

O svetovom význame zbierky Safveta bega Bašagića svedčí fakt, že je od roku 1997 zapísaná v medzinárodnom registri Pamäť sveta UNESCO. Z toho dôvodu nie je v prospech veci a zámeru publikácie, že v kolektíve autorov absentuje zahraničný odborník. Ako samotná autorka štúdie Klára Mezsárosová uviedla, o zbierku sa vedecky zaujímali a stále zaujímajú najmä odborníci z Bosny a Hercegoviny. Nehovoriac o iných európskych a neeurópskych odborníkoch, ktorí by svojim odborným príspevkom o živote a pôsobení Safveta bega Bašagića alebo o iných rukopisných zbierkach „orientálneho“ pôvodu mohli napomôcť obohatiť tento vedecký zborník. Takéto príspevky by len spestrili publikáciu o iné pohľady či vedecké aspekty v oblasti zberateľstva orientálnych manuskriptov v širšom európskom a svetovom kontexte. Je síce potrebné brať do úvahy, že doposiaľ sa Bašagićovej zbierke nevenovala náležitá vedecká pozornosť a jediné odborné príspevky, ktoré sú k dispozícii, pochádzajú buď od československých orientalistov alebo historikov z Bosny a Hercegoviny.⁶ Aj napriek tomu by do budúcnosti stálo za zváženie, aby pri zostavovaní takéhoto typu vedeckých zborníkov, boli oslovení aj odborníci zo zahraničia.

Napriek uvedeným výhradám, publikácia predstavuje vítaný príspevok k štúdiu vzácných rukopisov na Slovensku. Ostáva len veriť, že sa tejto kolekcií orientálnych rukopisov, aj vďaka tomuto špeciálnemu číslu, bude v budúcnosti venovať väčšia vedecká pozornosť

⁵ Ḥikájat al-Ḥadždžádž ath-Thaqafí ma'a Muḥammad al-Báqir. [Príbeh al-Ḥadždžádža ath-Thaqafího s Muḥammadom al-Báqírom] Rukopis Pm. 340, [s.a.], 23 fol. Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz.

⁶ Napríklad práce českých a slovenských autorov: BLAŠKOVICS, Jozef – PETRÁČEK, Karel – VESELÝ, Rudolf (eds.). Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava. Bratislava, Die Universitätsbibliothek in Bratislava, 1961 550 s.; MOLNÁR, Ján. Orientálne tlače z knižnice Safveta bega Bašagića v Univerzitnej knižnici v Bratislave. Bratislava 1980, 320 s.; RYPKA, Jan. Sbíрка arabských, perských a tureckých rukopisů v Universitní knihovně v Bratislavě. In Průdy IX/4, 1925, s. 184-198. Bosnijske práce: LJUBOVIĆ, Amir. Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku. Sarajevo 1996, 249 s.; LJUBOVIĆ Amir. Nad Bašagićevom zaostavštinom. Mostar: 1998, 128 s.

nie len v domácom, ale aj v zahraničnom akademickom prostredí. Bašagićová zbierka si ju určite zaslúži.

Lukáš Rybár, Katedra všeobecných dejín,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

SZALMA, Štefan. *Uhorsko-osmanský obchod so zajatcami počas hlavných kapitánstiev Štefana I. Koháryho (1647 – 1664)*. Bratislava 2025, 184 s. ISBN 978-80-224-2109-6.

Posledné tri dekády napriek niekoľkým „kuvíčim hlasom“ priniesli skutočný rozkvet historickej vedy a to nielen z hľadiska pestrosti skúmaných tém či objavenia doposiaľ prehliadaných oblastí, ale aj z pohľadu obohatenia metodologických i teoretických prístupov. Ku „tradičnej“ kolektívnej biografickej metóde sa tak pridali napríklad archontológia, skúmajúca generačné i príbuzenské prepojenia členov aristokracie alebo prosopografia, všímajúca si detailne identické prvky životov jednotlivých príslušníkov nobility s účelom ich komparácie. A práve k podielu jedného z nich, významného člena privilegovaného stavu v Uhorsku, Štefana I. Koháryho (1616 – 1664), na uhorsko-osmanských obchodných vzťahoch, sa vyslovuje predmetný spis. Nijako pritom netajím, že ide o nesmierne prínosný a hodnotný počin.

Autor zasadil tému do širších súvislostí života v pohraničí, tzv. „kondomíniu,“ približne od štyridsiatych rokov 15. do začiatku 18. storočia. Tunajšie pomery sa zakladali na celej škále často nepísaných pravidiel, ktoré zostali v platnosti počas celej spomínanej epochy. Ozrejmil tiež, že k dôvodom odvádzania osôb do zajatia patrilo i vyvolávanie strachu a nabádanie k svedomitému plateniu daní. Neutajil ani fakt, že uvedené násilie sa dialo aj počas druhého – oficiálne – pokojného spolužitia oboch veľmocí (1606 – 1663, prvé datujeme 1568 - 1591). Pritom uhorská strana – hoci z iných dôvodov – konala neraz podobne (pramene veľavravne zmieňovali „vojnové mierové časy“). A na tomto vývoji sa nič nezmenilo ani v okamihu, kedy sa Štefan I. Koháry ujal pozície kapitána hradov Filakovo a Sečany (nechal ho napokon sám podpáliť z obáv pred osmanským dobytím) s pridruženou fortifikáciou Hollókő. Pôvodca dôsledne objasnil i dôvody rôznorodého používania etnoným „osmanský“ a „turecký“ v slovenskej a maďarskej historickej spisbe. Vyčíslil, že v 17. storočí za obranu uhorskej hranice zodpovedalo 90 pevností, obsadených celkovo 17 000 mužmi. Priblížil, ako fungovala osmanská správa i súdnictvo a vyzdvihol nielen vyššiu náboženskú toleranciu Porty, ale tiež zriedkavo spomínaný fakt, že niektorých hodnostárov v sultánových službách spájali s Uhorskom rodinné väzby a preto varovali svojich blízkych pred blížiacimi sa vojenskými údermi.

Osmani nadviazali na predošlé veľmoci (Benátsku republiku, Byzantskú ríšu, mameľucký sultanát v Egypte). Na rozdiel od uhorskej strany Porta nedovoľovala zajatcom sa samým vykúpiť. Podnikala pritom výpady na uhorské územie už dlhodobo – napríklad spolu so srbskými bojovníkmi od začiatku posledného desaťročia 14. storočia (1390). Ako jednu z prvých žien zajali osmanské jednotky dcéru Benedikta Hinfího v Timisi (1392, rodina ju oslobodila až o trinásť rokov, keď sa im podarilo príbuznú nájsť na Kréte). Vo väčšom meradle sa uvedené začalo diať o dekádu neskôr (od 1403), pričom ako prví

tak konali vojaci zo Solúna/Thessaloniki. Onedlho nato Hans Schiltberger (1380 – 1450), ktorého osmanská moc uväznila po bitke pri Nikopole (1396), pričom do vlasti sa smel vrátiť až po troch dekádach (1427), napísal svoje spomienky a založil nimi žáner „zaja-teckých itinerárii.“ Vzájomnú kultúrnu výmenu dosvedčujú riadky darmotskej mierovej zmluvy (1625), podľa ktorých spôsob vyjednávania o výkupnom za uväznených prevzali osmanskí predstavitelia od tých uhorských. Opomenúť nemožno ani niekoľko iných zá-važných faktov. Zväčša síce stratili slobodu muži, no výnimočne sa tak povodilo i vdovám, mladším dámam či deťom. Neraz jedného zajatého vlastnili niekoľkí majitelia, prípadne ktosi upadol do tohto nezávidenia hodného rozpoloženia niekoľko krát za život. Strasti nedobrovoľného pobytu na istom mieste postihli i kresťanské obyvateľstvo a aj samotných kňazov. Šlo etnicky o obyvateľov Balkánu, prípadne konkrétnejšie Srbov alebo z konfe-sionálneho pohľadu o pravoslávnych veriacich. Na rozdiel od otrokov sa totiž za zajat-cov dali získať finančné prostriedky opakovane. Občas ich dočasne prepustili – výmenou za prísľub, že prinesú za seba výkupné, prípadne, že nájdu osobu, za ktorú sa vymenia (dialo sa tak zložením zálohy, predložením prísahného listu alebo ručením). Snáď nepre-kvapujúco tvorili i súčasť obchodných zmlúv i testamentárnych odkazov. Ich stráženie, liečenie a stravovanie si niekedy vyžadovalo značné náklady. Odvlečení si navyše nemohli plniť povinnosti voči „vrchnosti,“ pod ktorú spadali. Okrem toho: uhorské elity odmietali uznať stratu územia po moháčskej bitke a preto sa palatín či členovia nobility (zastávajúci cirkevné i „laické“ úrady) snažili spoplatniť obyvateľov týchto oblastí – a kráľ pre ne naďa-lej udeľoval privilégia. Z osmanského pohľadu (konkrétne na základe hanafijskej právnej teórie, presadzovanej v tejto epoche) existovali dva „svety“ a to islamský a ten, kam islam ešte nedosiahol a treba to zmeniť – pokojne i násilím. Pritom nielen jednotlivé župy, ale aj jednotliví kapitáni sa držali svojich vlastných pravidiel pri súdení prehreškov vojakov, pre-to nečudo, že sa dožadovali, aby mužov, spadajúcich pod ich velenie, vydali na potresta-nie im. K osmanským výpadom dochádzalo od februára do novembra. Zistili totiž, že kvôli nepravidelnému žoldu sa uhorskí obrancovia neraz venovali aj poľnohospodárskym prácam a remeslám. Osmanom však slúži ku cti, že sa zastali i svojich kresťanských pod-daných, ak poctivo uhradili stanovené poplatky – a istotne: mnohí tak činili dlhodobo pre obe strany.

Dočasne prepustené osoby mali richtári povinnosť nakrmiť, ubytovať a doviesť na hra-nice chotára „svojej“ obce, voči čomu – pochopiteľne – namietali. Dvorská kráľovská komora vyčlenila aj almužny pre chudobných, aby sa smeli oslobodiť (alebo dostať do-mov po úspešnom úteku), nehovoriac o tom, že i mnohí v danej chvíli slobodní chodi-li „po zobraaní.“ Za väzňov neraz ručili ich manželky (akoby neprítomnosť živiteľa danú rodinu beztak dosť nezaťažovala), iní zajatci, či – v prípade významných osôb – aj celé dedinky alebo mestečká. Ak sa nevrátili v stanovenom termíne, ručitelia sa dostali do zlo-žitej situácie: buď museli uhradiť chýbajúcu čiastku, alebo – ak ňou nedisponovali – neraz čelili vyhrážkam, nútili ich k rôznym prácam, v horšom prípade okúsili i bitie, prípadne mučenie a v extrémnych situáciách ich aj usmrcovali. Paradoxne: nosenie pút ich do is-tej miery chránilo – napríklad práve pred údermi. K požiadavkám vlastníka patrili neraz okrem financií tiež vzácne komodity: drevo, kone, leopardie kože, odevy, ošipané, soľ ale-bo zbrane. Zajatci pôsobili nezriedka aj ako informátori, prípadne poslovovia. Keď na istý čas získali slobodu, mohli sa stať terčom útokov, predovšetkým, ak práve niesli hotovosť – ale-bo si tento akt vymysleli, podobne, ako správu o neblahom zdravotnom stave či dokonca o vlastnom skone. Dotyční sa však mohli oslobodiť i sami jediným aktom: konverziou

k islamu – hoci tým, ktorí prestúpili na „prorokovu vieru“ iba nedávno, platnosť zmeny vyznania osmanské úrady nemuseli uznať.

V temniciach sa nachádzala osoba, poverená prípravou žiadostí tu umiestnených ľudí o prepustenie. Ako osobitý žáner existovali i príručky, v ktorých autori radili vojakom, ako čo najpresvedčivejšie – a teda najmotívnejšie – poukázať na neúnosnosť svojej situácie. Požadovaná čiastka predstavovala pri poddaných niekoľko desiatok toliarov, v prípade šľachticov však dosahovala často výšku niekoľkých stoviek či tisícov zlatých. Pre predstavu, o akej závratnej pološke hovoríme, autor uviedol, že 1000 uhorských „dukátov“ pokrylo 300 výplat husára a 20 mesačných miezd cisárskeho radcu. Naopak: za 3000 osmanských akče bolo možné kúpiť si domček, pozostávajúci z kuchyne a izby i s malou záhradkou. Ak sa zajatému nepodarilo vykúpiť do dohodnutého termínu, záležalo iba na jeho majiteľovi, či a do kedy mu ho predĺži. V prípade úteku síce „oficiálne“ platilo (od 1568), že na takúto osobu sa má hľadiť ako na slobodnú, v skutočnosti sa však obe strany usilovali zbehnúť ho dosiahnuť – o následkoch pre zostávajúcich neslobodných ani nehovoriac.

Osobitnú zmienku si zaslúži svedomito pripravený poznámkový aparát, obsahujúci oba typy poznámok pod čiarou – bibliografické i vysvetľujúce. Autor vykonal rozsiahly archívny výskum (napríklad v Archíve vojenskej histórie – Budapešť, Domácom, dvorskom a štátnom archíve vo Viedni či Štátnom archíve v Banskej Bystrici) a čerpal z obdivuhodného množstva sekundárnej literatúry. Paleta jazykov, v ktorých dané zväzky uzreli svetlo sveta, tiež patrí k pestrým: nechýba napríklad angličtina, maďarčina, nemčina, slovenčina, ale ani – vzhľadom k výberu problematiky pochopiteľná, no v slovenskej historiografii stále vzácne vídaná – turečtina. Pôvodca dôkladne vysvetlil neznáme i komplikovanejšie uchopiteľné pojmy a ponúkol takisto vlastné interpretácie nejasných vyjadrení dobových pisateľov. O vedeckej poctivosti svedčia rozsiahle citácie z prameňov, aby si čitateľ/ka smeli overiť správnosť jeho prekladu. Sídla, ktoré zmienil, svedomito pomenoval súčasným názvom aj lokalizoval, niekedy uviedol dokonca i to, ako ich možno spoznať v maďarčine, nemčine či slovenčine. Previedol niekdajšie miery a váhy na súčasné hodnoty. Kariéry viacerých osobností priblížil stručným životopisným medailónikom (Sebastián Fabritius, Ján Pattantyús, Štefan Ziči...). Nevyhol sa ani citlivým etnickým otázkam a korektne okomentoval spolužitie viacerých spoločenstiev v pohraničí („Balkánci,“ Rómovia, Srbi...). Tabuľky, obrázky i prílohy, pozostávajúce z doslovného prepisu troch dokumentov, vhodne dopĺňajú základný text. Jediné dve vážnejšie výhrady tak vznášam voči občasnému nedodržaniu chronológie (zo 17. storočia sa zrazu ocitneme v 14., hoci len výnimočne) a sem – tam sa objavujúcim návratom k už prediskutovaným témam.

Spomínané dielo predstavuje – aspoň podľa mojich skromných poznatkov – prvú vedeckú monografiu pôvodcu. O to výraznejšie vyniká jej vysoká odborná úroveň i odvaha, prejavená pri voľbe témy. Z uvedených dôvodov by tento podnetný text nemal upadnúť do zabudnutia. Ponúka totiž nielen mnohé cenné impulzy pre ďalší výskum, ale i hlbavé zamyslenia nad dobovými súvislosťami. Vďaka tomu dokáže osloviť nielen odbornú, ale i širšiu laickú verejnosť, zaujímajúcu sa o dejiny obchodu, regiónov či vojenstva v období ranného novoveku. Slovom: autorov výstup ma skutočne oslovil, nuž sa nádejám, že nájde iba vďačných percipientov, vyznačujúcich sa úprimnou túžbou po poznaní. A samotnému tvorcovi prajem, aby smel do budúcnosti obohatiť historické poznanie ďalšími podobne vzácnymi publikáciami.

Ján Jakubej, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre